

ARVOSTA RAHAAN

Vallankumoukset ylhäältä kapitalismin dynamiikassa

Jussi Vähämäki

Joudummeko hylkäämään Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin mikäli luovumme *Pääoman* ensimmäisen osan työnarvoteoriasta niiltä osin kuin siinä korostetaan erilaisten töiden yhteismitallisuutta, joka saa ilmauksensa työn tuotteiden vaihdettavuudessa ja sitä kautta niiden arvossa? Vastaus kysymykseen edellyttää ennen muuta rahan ymmärtämistä valtana ja komentona eikä pelkkänä vaihdon välineenä tai arvosubstanssin ilmauksena, kuten dogmaattisessa marxismissa.¹ Seuraavassa tarkastelen Marxin arvoteorian päivitystä 1970-luvun italialaisen operaismon näkökulmasta.

Arvoteorian paikka

Marxin mukaan parasta *Pääoman* ensimmäisessä osassa olivat työn kaksinaisuusluonteen käsittely, lisäarvon tarkastelu irrallaan sen erillisistä muodoista (maankorko, voitto...) ja työpalkan selittäminen sen takana piilevän suhteen irrationaalisena ilmenemismuotona.²

Nämä kaikki kolme seikkaa viittaavat kapitalistisen tuotantotavan näkyvien muotojen taakse luokkataistelun ja lisätyön anastamisen käytäntöihin, siis niihin todellisiin konflikteihin, joista kapitalistisen kasautumisen dynamiikka rakentuu. Tarkastelu, joka keskittyy työpalkkaan (raha)tulona työstä, tai maankorkoon tulona omistuksesta ja voittoon tulona investoinnista, juuttuu juridisluontoiseen kysymykseen tulojaon oikeudenmukaisuudesta. Se jää kiertokulun, eli tavaravaihdon piiriin, jonka rajoissa työvoiman ostaminen ja myyminen suoritetaan. Tämä piiri

on ollut todellakin synnynnäisten ihmisoikeuksien täydellinen Eeden. Siellä on todellakin vallalla ainoastaan vapaus, tasa-arvoisuus, omistus ja Bentham. Sillä jonkin tavarana, esimerkiksi työvoiman ostajan ja myyjän määrääjänä on ainoastaan heidän vapaa tahtonsa. He tekevät sopimuksia

vapaina, oikeudellisesti yhdenvertaisina. Sopimus on se lopputulos, jossa heidän tahtonsa saavat yhteisen oikeudellisen ilmaisun... (Marx 1974, 166).

Tulos on, että lisäarvon tuotannon ja anastamisen todellisuus tuotannossa ja siis kapitalistisen yhteiskunnan, ennen muuta tuotantovälineiden, kehitys sivuutetaan epäolennaisena kapitalismianalyysin kannalta.

Ilman suurteollisuuden tarkastelua siirtymä absoluuttisesta lisäarvosta suhteelliseen ja muodollisesta alistamisesta reaalisen alistamiseen olisi ollut mahdotonta ja samalla olisi jääty kamppailemaan pelkästään työpäivän pituudesta. *Pääoman* ensimmäisen osan suurteollisuutta käsittelevät jaksot ovat myös hyvä muistutus abstraktin keskimääräistyön tarkastelun riittämättömyydestä ja siitä, että tuotantovälineiden kehityksen ja työn konkreettisen järjestämisen tutkiminen on avain luokkakokoonpanon analyysiin ja sitä kautta työväenluokan kamppailujen organisointiin. Se jos mikä oli Marxille olennaista.

Kysymys arvoteoriasta ja arvomuodon kehittelyn tarpeellisuudesta alkaa jo Marxin ja Engelsin keskinäisessä kirjeenvaihdossa. Engels epäilee, että arvomuodon kehittäminen heti alussa saa lukijan repimään hiuksia päästään. Marx-tulkinnossa on edelleen eriäviä näkemyksiä ensimmäisen luvun tarpeellisuudesta. Kuitenkin Marxin omien sanojen mukaan: “[...] vaikei kirjassani [*Pääoma I*] olisi lainkaan lukea ’arvosta’, niin esittämäni reaalisten suhteiden analyysi sisältää tiedot ja todisteet todellisista arvosuhteista”. (Kirje Ludwig Kugelmannelle 11.07 1868, teoksessa Marx 1976).

Tässäkin Marx korostaa todellisten suhteiden analysoinnin merkitystä. Arvoteoriaa ja arvon käsitteen avaamista tarvittiin ennen muuta käytännöllisistä syistä.

Marx kirjoitti 1860-luvun lopulla Victor Schilylle (30.11.1867, teoksessa Marx 1976) *Pääoman* ensimmäisen osan joidenkin jaksojen julkaisemisesta ja esittelystä ranskaksi:

En katso aiheelliseksi, että (Moses) Hess vetää tähän jonkun kolmannen henkilön. Hän tekee sen parhaiten yksin. Niin ikään minusta näyttää hänen suunnittelemansa aihe englantilaisesta tehdaslainsäädännöstä sopivimmalta johdatukseksi. Kuitenkaan se ei käy ilman paria johdatavaa sanaa arvoteoriasta, koska Proudhon tässä asiassa on pannut päät

täysin pyörälle. Ollaan siinä luulossa, että tavara myydään arvoonsa, jos se tulee myydyksi kustannushintaan (prix de revient) = niiden tuotantovälineiden hinta, jotka siihen ovat kuluneet, plus työpalkka (tai tuotantovälineisiin liittyvän työn hinta). Ei huomata, että tavarassa piilevä maksamaton työ on yhtä olennainen arvoa muodostava aines, kuin maksettu, ja että tämä arvon aines saa nyt voiton ym. muodon. Ei ylipäättään tiedetä, mitä työpalkka on. Ilman perehtymistä arvon olemukseen ei ole mitään pohjaa työpäivää ym. koskevilla kehittäilyillä, ts. tehdaslaeilla.

Toisaalta Marx itse ei pitänyt arvomuodon kehittäilyä aivan välttämättömänä:

Mitä tulee *arvomuodon* kehittämiseen, niin olen neuvoasi noudattanut ja ollut noudattamatta... Toisin sanoen olen ensinnäkin kirjoittanut *liitteen*, jossa esitän saman asian niin yksinkertaisesti ja niin koulumaisesti kuin suinkin mahdollista... Sitten sanon *alkulauseessa* 'ei-dialektiselle' lukijalle, että hän voi jättää lukematta ne ja ne sivut ja lukea niiden sijaan liitteen. (Kirje Engelsille 22.06 1867, teoksessa Marx 1976).

Marxin mukaan oli tärkeää ymmärtää, että tavarankäytön yksinkertaisin muoto, jossa se käyttöarvosta eli luontaisesta muodostaan eroavana esittää oman arvonsa toisen tavarankäytön arvossa ("20 kyynärää liinakangasta = 1 takki") sisältää rahamuodon salaisuuden ja itumuodossaan työn tuotteen porvarillisten muotojen salaisuuden (emt. kirje Engelsille). Ilman arvomuodon käsittelyä voidaan kyllä ymmärtää reaaliset arvosuhteet, kapitalismin todellisuus, mutta ei sitä, miten todellisten suhteiden nurinpäin kääntyminen porvarillisessa yhteiskunnassa tapahtuu (ihmisten välisten suhteiden näyttäytyminen tavaroiden välisinä suhteina). Marx ikään kuin navigoi tässä sosialismin ja anarkismin välissä. Edellinen ei näe reaalisia suhteita, vaan tulonjaon, jälkimmäiselle porvarillisen yhteiskunnan esittämä kuva itsestään on pelkkää valhetta, jälleen voidaan ajatella, että kyseessä ovat käytännön tarpeet, siis luokkataistelun organisoinnin näkökulma.

Modernin valtion synty

1850-luvulla Marxin mielenkiinto kohdistui siihen, mitä jälkeensä voitaisiin kutsua ”modernin valtion syntymäksi” ja modernin valtion toiminnalle keskeisiin instituutioihin, kuten rahoitusjärjestelmään ja luottoon, maailmankauppaan ja maailmanmarkkinoihin. Näytti siltä kuin Marxin ajattelussa kiinnostus tehdassaleihin ja työväen asemaan olisi painunut taka-alalle ja tärkeämpää olisi ymmärtää luoton ja rahoituksen merkitys pääomien kasaamisen, investointien lisäämisen ja maailmankaupalle ja sisämarkkinoille välttämättömän infrastruktuurin luomisessa. Samaan aikaan tapahtui rahapääoman ja teollisuuspääoman fuusio kansallisvaltion kehityksessä. Tämän kehityksen rinnalla Marxia kiinnosti siirtymä absoluuttisesta lisäarvosta suhteelliseen lisäarvoon ja työprosessin muodollisesta alistamisesta sen reaaliseen alistamiseen, eli siirtymä kapitalismin kypsään vaiheeseen.

Modernin valtion syntymän lapsenpäästäjänä toimi Napoleonin naamion kasvoilleen ottanut Louis Bonaparte avustajinaan Péreiren veljekset. Lapsi varttui *Crédit Mobilierin*³ kohdussa. Siemenen rakkaalle lapselleen antoi aikakauden (saint-simonilainen) sosialismi.

Marxin sanoin:

On syytä palauttaa mieleen, että Bonaparten *coup d'état* perustui kahdelle täysin vastakkaiselle verukkeelle: yhtäältä sen julistamiselle, että hänen missionaan on *porvariston* ja ’materiaalisen järjestyksen’ pelastaminen toukokuussa 1852 vapaaksi päässeeltä punaiselta anarkialta; ja toisaalta työvätekevän kansan pelastaminen kansalliskokoukseen keskittyneen keskiluokan despotismilta. Lisäksi hänellä oli henkilökohtainen tarve maksaa omat velkansa... ja itsensä...työläisten ja porvariston kustannuksella. (Marx 1856.)

Millä keinoin? Tietenkin niillä, jotka Napoleon III tunsikin henkilökohtaisesti parhaiten ja joiden avulla hän oli aiemmin pelastanut itsensä: velan ja luoton avulla.

Ranskassa Saint-Simon ja sosialismi olivat tuolloin edelleen vahvoilla. Niiden uskontunnustuksen mukaan teollistaminen loisi edellytykset uudelle solidaarisuudelle, yhteiskuntaruumiin ”orgaaniselle ekonomialle”. Kaikki olisi mahdollista ”höyryn ja sähkön avulla” (myöhemmin V. I. Lenin

muuttaa iskulauseen muotoon: kommunismi on neuvostot + maan sähköistämisen) ja päästäisiin ”ihmisen ihmistä kohtaan kohdistamasta riistosta ihmiskunnan planeettaan kohdistamaan riistoon”. Samat iskulauseet elävät sitkeästi myös nykyisillä sosialisteilla, joille ”uusien työpaikkojen” luominen ratkaisee kaiken. Uuden teollisen ja solidaarisen maailman luomiseen tarvitaan vain julkista velkaa, ja siksi, jos oikein tarkasti nuuhkii, sosialismin jalojen arvojen, työn ja konsensushenkisen solidaarisuuden taustalla tuoksahtaa asiaan vihkiytyneelle keinottelun ja spekulatiivisuuden mahdollisuus: ”Oppirakennelmilla kuten kirjoilla on kohtalonsa. St. Simon muuttuu Pariisin pörssin suojelusenkeliksi, huijausten profeetaksi, yleisen lahjonnan ja korruption Messiaaksi!” (Marx 1856)

Tarvittiin vain Péreiren veljesten tarkka nenä:

Ja Ranskassa sattui olemaan St. Simonin koulukunta, joka alun alkaen... huijasi itseään unelmalla, että luokkien välisen antagonismin täytyy kadota ennen universaalien vaurauden luomista julkisen luoton...avulla. Eikä St. simonilaisuus tässä muodossaan ollut vielä *coup d'étatin* aikana kuollut. Oli Michel Chevalier, *Journal des Débatsin* ekonomisti; oli Proudhon, joka yritti piilotella huonoimman osan St. Simonin doktriinista eksentrisen originaalisuutensa ilmiasun alle; oli kaksi osakekeinottelun käytännöt tuntevaa Portugalin juutalaista ja Rothschild, joka oli istunut Pere Enfantin jalkojen juuressa, ja näillä oli käytännön kokemuksesta rohkeutta epäillä, että sosialismin taustalla oli osakekeinottelua, oli laki St. Simonin takana. Nämä miehet – Emile and Isaac Péreire – ovat *Crédit Mobilier*:n perustajia ja bonapartistisen sosialismin alkuunpanijoita. (Marx 1856.)

Vanhempi veljeksistä, Isaac, oli pörssivälittäjä ja nuorempi, Emile, kirjanpitäjä. Isaac oli St. Simonin opetuslapsi. Isaac jopa hankki nuoremman veljensä töihin St. Simonin *Globe*-lehteen 1830. Vaikka veljesten välit saint-simonilaisiin katkesivat nopeasti, he omaksuivat oppi-isältään ainakin teollisuuden kehittämisen ajatuksen.

Marx tajusi 1850-luvun alussa, että on tapahtumassa jotain uutta lisäarvon anastamisen tekniikoissa ja samalla koko kapitalistisen yhteiskunnan rakenteissa. Uutta oli se, että Louis Bonaparte ei enää kyennyt kontrolloimaan työvoimaa tehtaissa, työväenluokka kieltäytyi, pani vastaan,

jos siltä yritettiin pumpata liikaa lisätyötä. Tarvittiin jotain uutta. Tämä uusi oli aikakauden sosialismista löytyvä kollektiivisen osallistumisen ja konsensuksen ideologia. Sen taustalla oli halu rikastua ja vapautua palkkatyöstä. Tarvittiin Proudhonin ”ilmaista luottoa” ja osuuskuntia, talkoita sekä yhteen hiileen puhaltamista, tarvittiin kollektiivista kapitalistia. Marx joutui siirtämään tarkastelunsa sosialistien arvoa koskevien käsitysten kritiikistä näiden rahaa koskevien utopioiden kritiikkiin, mikä näkyy hyvin *Grundrisse*n alussa.⁴ Tarvittiin nykysosialistien sanoin ”hyvinvointivaltiota”. Siksi Marxin kiinnostuksen kohde siirtyy työläisten kamppailusta tehtaissa ”arvolakia” vastaan suhteellisen lisäarvon hallinnointiin – ja sitä kautta moderniin valtioon. Yksi niin sanotun marxilaisuuden – josta Marx itse halusi pysyä erossa – suurin ongelma on käsitys valtiosta ja politiikasta erillisinä piireinä: valtiovaltaa vallataan, politiikkaa tehdään valtiollisissa instituutioissa; valtio on sille eräänlainen klassisen liberalismiin yövartija. Samalla ihmetellään miksi Marx ei kirjoittanut teoriaa valtiosta. Marxin teoriassa fuusioituvat talous ja politiikka, finanssit ja teollisuus, kansalaisyhteiskunta ja tehdas, sekä hallinta ja elämä, eivätkä edeltävän aikakauden teoreettiset jaot kiinnostaneet häntä vähääkään.

*Crédit Mobilier*in perusajatus oli kerätä rahaa ranskalaisilta ja suunnata ne investointeihin ympäri maailmaa, siis muuttaa likvidi raha kiinteäksi pääomaksi. Mutta jos kapitalisti panee kaikki rahansa koneisiin ja rakennuksiin, investoi siis siten, että investointi ei ole missään suhteessa niihin rahoihin, jotka menevät palkkoihin, hänen tehtaansa jää väistämättä hiljaiseksi. Sama pätee Marxin mukaan valtioon. *Crédit Mobilier* oli tuomittu, koska sen toimilla ei ollut minkäänlaista suhdetta Ranskan tuotantokykyyneen. Tuloksena oli väijäämättä kriisi. Marxille kriisi ei ole niinkään tulos keinottelusta tai finanssipääoman ja kapitalistien epäonnistuneesta laskelmoinnista kuin seuraus tuotannon ja lisäarvon anastamisen muutoksista, siis yhteiskunnallisesta konfliktista.

Kriisin syinä voidaan pitää joukkoa epäsuhtia: luoton aikaan saama likvidin rahan määrän ja reaaliarallisuuden epäsuhta; tuotantovälineitä tuottavan sektorin ja kulutustavaroita tuottavan sektorin epäsuhta; vaihtelelevan ja kiinteän pääoman epäsuhta pääoman kasvavan organisen kokoonpanon kehyyksessä (ja tämä epäsuhta määrittää voiton suhdeluvun laskun tendenssiä); sekä epäsuhta välttämättömän työn ja lisätyön välillä. Näiden epäsuhtien kautta voidaan sama prosessi jäsentää eri tavoin, ja asettamalla

jokin puoli etusijalle toiseen nähden joudutaan täysin erilaisiin johtopäätöksiin. Sergio Bolognan sanoin: ”Mikäli korostamme kolmea ensimmäistä (luoton avulla luotu likvidin rahan määrä jne.) päädytään ’patogeeniseen’ tulkintaan, ikään kuin kriisit johtuisivat kapitalistien laskuvirheistä, pääoman huonosta suunnittelukyvyistä, joka voitaisiin poistaa ulkoisilla korjausliikkeillä, laittamalla liikkeelle ’vastatendenssejä’, turvautumalla subjektiiviseen tahtoon, kokonaisvaltaiseen subjektiin (valtioon), jolla on kyky palauttaa tasapaino kerta kerralta uudestaan.” (Bologna 2013, 30.)

Näin siirrytään konfliktin ja ristiriidan Marxista konsensus-Marxiin ja lopulta kuuluisiin viisivuotissuunnitelmiin.

Oleellista kuitenkin on, että tästä (sosialistisesta) näkökulmasta työväenluokka on pelkkä kriisien passiivinen uhri, joka tarvitsee puolestapuhujan ja myötätuntoa. Sen sijaan kapitalistit jakautuvat nyt kahteen leiriin: puritaanisiin, ”hyviin” yrittäjiin, jotka ”luovat työpaikkoja” ja pahoihin keinotekoihin pelureihin ja koronkiskojiin, joiden hahmo sosialistisessa mielikuvituksessa muistuttaa liian usein antisemitismin perinteestä tuttua juutalaista. Tämän logiikan vankina on edelleen suurin osa vasemmistohenkistä kriisikeskustelua, jota kuorruttaa lisäksi horjumaton usko siihen, että porvarillisen taloustieteen ainoa ongelma on, että se ei ole loogisesti ristiriidatonta.

Poliittisesti huomattavasti hyödyllisempää olisi tarkastella välttämättömän työn ja lisätyön suhdetta, koska näin päästään lattiatasolle, työn ja pääoman antagonismin ja sen käytäntöjen alueelle. On lähdeittävä tuotantovälineistä, koneista ja laitteista, niiden kehityksestä ja edettävä sitä kautta työn järjestämiseen ja työläisten keskinäisiin suhteisiin, siis luokkakokoonpanoon.

Lattiatasolla eli työpaikoilla työväenluokka ei ole enää passiivinen kriisin uhri, vaan sen aktiivinen osapuoli. Eikä sieltä löydy hyvää tai pahaa kapitalistia, vaan ainoastaan tyytyväisenä myhäilevä kapitalisti, joka yrittää panna työläisen työskentelemään mahdollisimman pitkään (abstrakti työ ja muodollinen alistaminen = työpäivän pidentäminen) ja mahdollisimman intensiivisesti (konkreettinen työ ja todellinen alistaminen = työprosessin uudelleen organisointi ja uudet koneet ja laitteet). Vastaavasti työläinen haluaa olla töissä mahdollisimman vähän ja tehdä mahdollisimman vähän. Jos työaika ei voida pidentää, on kapitalistin satsattava intensivointiin, työprosessin kaikinpuoliseen alistamiseen pääomalle. Näin pääoman näkökulma muuttuu ja samalla tapahtuu oleellinen muutos kapitalismin historiassa.

Pääoman näkökulmasta oleelliseksi tulee koko yhteiskunta: koneiden ja laitteiden kehitys, työn järjestäminen, työläisten keskinäiset suhteet, työssä tarvittavat taidot, työläisten ”menteliteetti” ja työhön pakottamisen tai ”ohjaamisen” keinot. Keppi näyttäytyy porkkanana joka vain silloin tällöin palaa alkuperäiseen hahmoonsa.

Vallankumous ylhäältä

Edellä olen tehnyt – helpottaakseni toivottavasti asian ymmärtämistä – kaavamaisen erottelun:

1. absoluuttinen lisäarvo, muodollinen alistaminen ja klassisen liberaalimmin ajatus ”yövärtijavaltiosta” sekä klassinen poliittinen taloustiede (Smith ja Ricardo, jotka suhtautuivat varauksellisesti spekulatioon ja rahoitukseen)
2. suhteellinen lisäarvo, reaalin alistaminen, uudentyyppinen valtio ja imperiaalinen (valtiollinen) sosialismi sekä luoton ja rahoituksen aseman korostuminen (suurteollisuuden syntymä, infrastruktuurin rakentaminen jne.)
3. teollisen mallin ongelmat, uudet investointikohteet, teknologinen kumous ja ”pääoman sosialismi”; globaalit finanssimarkkinat uutena hallinnan muotona, jonka kohteena on yhteiskunnan globaali tila

Dollarin irrottaminen kultakannasta vuoden 1971 elokuussa merkitsi uutta ”vallankumousta ylhäältä”. Jo *Potere operaio* -lehden elokuun 1971 numerossa Toni Negri luonnehti Nixonin tekoa ”epokaaliseksi” ja sen seurausten tutkimisen olennaiseksi tulevaisuuden kannalta. Ajatus ”vallankumouksesta ylhäältä” on luultavimmin peräisin valtakunnankansleri von Bismarckilta, kuten Étienne Balibar huomauttaa (Balibar 2010, ks. myös Balibar 2011). ”Revolution von oben” oli ilmaus poliittiselle prosessille, jonka avulla Saksan yhdistäminen toteutettiin. Vuoden 1895 johdannossa Marxin teokseen *Luokkataistelut Ranskassa vuosina 1848–1850* Engels kirjoittaa viitatessaan Louis Bonaparten tekemään vallankaappaukseen joulukuun 2.

1851: ”Alhaalta käsin toimeenpantujen vallankumousten kausi oli toistaiseksi päättynyt; seurasi ylhäältä käsin toimeenpantujen vallankumousten kausi” ja Bismarck ”hänen (Bonaparten) matkijansa; hän suoritti vuonna 1866 valtiokeikauksen, ylhäältä käsin toimeenpantun vallankumouksen Saksan liittoa ja Itävaltaa vastaan ja yhtä paljon Preussin riitaista edustajakamaria vastaan”.⁵ Kumouksen sisältönä oli sisäisen rauhan turvaaminen, jotta teollisuus kehittyisi. Armeijalle oli annettava tekemistä ja kumoukselliset virtaukset oli ohjattava ulkopolitiikan suuntaan. Tämä kuulostaa tutulta.

Bismarck kopioi realistina osan Bonaparten mallia luodakseen modernin valtion ja työväenluokan, joiden syntyä paikalliset ja provinsiaaliset aateiston ja kauppaporvariston intressit olivat estäneet. Siihen Bismarck tarvitsi Engelsin sanoin tuota *Sozialreformscheissea*, ”sosiaalireformipaskaa”. Hän keksi ensimmäisen muodon kansalliselle ”sosiaalivaltiolle”, joka toimisi ”luokkataisteluluiden integroimisen mallina”, kuten Balibar kirjoittaa (Balibar 2010, 260). Kaiken muun ohessa Bismarck siis onnistui luomaan ”tulevan hyvinvointivaltion prototyypin” (mt.). Balibarin mukaan ”vallankumous ylhäältä” on terminä edelleen käyttökelpoinen, koska se auttaa meitä näkemään keskeisen merkityksen, joka ”eliittien pakottamalla yhteiskunnallisen ja poliittisen muutoksen prosesseilla on”. Näitä prosesseja yhä edelleen käytetään muovaamaan hallintakeinoja, joita tavallisesti ei ole totuttu näkemään. Siksi Balibarin mukaan ”vallankumous ylhäältä” saa aina aikaan poikkeustilan, joka puolestaan on välttämätön yhteiskunnallisten suhteiden hallinnan uuden muodon luomiselle.

Bonaparten tapaan myös Nixonin operaation taustalla oli useita eri tekijöitä. Tällaisia olivat, vain muutamia mainitakseni, työväenluokan ”joustamattomuus”, erityisesti palkkojen joustamattomuus alaspäin, kansalaisoikeustaistelu, kysymykset reproduktiivisen työn oikeuksista (sukupuoli), sekä uusien kouluttautuneiden sukupolvien kapina ja tyytymättömyys tehdaskuriin, mikä myös siirsi luokkataistelua pelkästä palkkataistelusta kysymyksiin elämän autonomiasta ja oikeuksista. Siksi tarvittiin ”vallankumous ylhäältä”. Kuten Marx 1850-luvulla, myös jotkut operaistit (väljästi tulkiten), kuten Sergio Bologna, Toni Negri, ja Lapo Berti,⁶ alkoivat ajatella, että kyse on uudentyypisestä yrityksestä kontrolloida työväenluokkaa määrittelemällä uudelleen ja rakentamalla uudelleen niitä instituutioita, jotka sääntelevät rahan liikkeelle laskemista ja rahan tarjontaa.

Crédit Mobilier oli aikanaan keino, jonka avulla Napoleon III yritti kontrolloida sekä Ranskan teollisuutta että tehdä proletariaatista osa *Creditin* lupaamaa vaurauden jaon järjestelmää. Ideana oli, että lisäarvoa voidaan anastaa työvoimalta muullakin tavoin kuin organisoimalla työvoimaa ja koneita ja laitteita tehtaan sisällä ja työväenluokan vallankumouksellista käyttäytymistä voitaisiin hillitä muuallakin kuin erottelemalla, eristämällä ja hierarkisoimalla työpaikoilla, sitä voitaisiin anastaa niin sanotusti suoraan yhteiskunnasta, ja tässä raha- ja luottopolitiikalla on keskeinen rooli. Operaistien (Bologna) käyttämä termi *co-optatio* tarkoittaa ”rahakomentoa” luokkakokoonpanosta, työväenluokan eri osien hallitsemista rahan ja luoton avulla.

Rahainstituutioiden muutoksen tarkoitus on siis määrätä ja ohjata työväenluokan käyttäytymistä (kuten Suomen rintamiestalot ja aravalainat tai Yhdysvaltain erityisesti mustille suunnatut subprime-lainat). Sen kautta työväenluokka fragmentoidaan ja yritetään koota uudelleen poliittiselta rakenteeltaan neutraloituna, jotta odottamattomista vallankumouksellisista rynnäköistä kapitalismia vastaan päästään eroon.

1960- ja 70-luvun ”marxismille” tämä teoreettinen kuvio oli ennen kuulumaton, koska siinä ei juurikaan kiinnitetty huomiota rahaan. Rahaa pidettiin vain vaihdon välineenä ja arvon mittana ja toissijaisena kapitalismianalyysin kannalta. ”Marxismissa” kierron alue oli toissijainen ja erillinen tuotannon alueesta eikä rahaa nähty kapitalistisen suhteen olennaisena momenttina – valitettavasti tämä näkyy ja kuuluu yhä edelleen. Operaistit lähtivät, hieman samaan tapaan kuin Marx, tilanteesta jota luonnehti finanssimarkkinoiden hallinta. Dollarin irrottaminen kultakannasta merkitsi heille toista vallankumousta ylhäältä. Samalla oltiin kokonaan uuden rakennelman edessä. Tämä ei ollut enää imperiaalisen sosialismin ja teollistamisen tai palkkatyöyhteiskunnan kasvattamisen rakennelma, vaan uuden hallinnan muodon rakennelma, jossa globaaleilla finanssimarkkinoilla on keskeinen asema.

Takaisin Marxiin

Marx kirjoittaa *Pääoman* kolmannessa osassa, että juuri luoton ja rahan kautta kapitalismi siirtyy uusille tasoille. Marxille modernien talouskriisien keskiössä on luotto:

Kun luottojärjestelmä osoittautuu ylituotannon ja liiallisen keinottelun pääasialliseksi vipusimeksi kaupassa, tämä johtuu vain siitä, että uusintamisprosessi, joka on luonnostaan joustava, kiihdytetään äärimmilleen ja kiihdytetään siksi, että yhteiskunnallisen pääoman suurta osaa käyttävät ei-omistajat, jotka tämän vuoksi panevat aivan toisella tavoin toimeksi kuin omistaja, joka, sikäli kuin hän itse toimii, punnitsee arasti yksityispääomansa rajoitettuja mahdollisuuksia. Tämä osoittaa yksinkertaisesti sitä, että kapitalistisen tuotannon ristiriitaiselle luonteelle perustuva pääoman arvon lisääminen sallii todellisen, vapaan kehityksen ainoastaan tiettyyn pisteeseen asti, muodostaa siis tosiasiaa tuotannon sisäiset kahleet ja rajat, jotka luottojärjestelmä alituisesti rikkoo. Näin ollen luottojärjestelmä nopeuttaa aineellisten tuotantovoimien kehitystä ja maailmanmarkkinoiden aikaansaamista, markkinoiden, joiden saattaminen uuden tuotantomuodon aineellisina perustoina tietylle kehitystasolle onkin kapitalistisen tuotantotavan historiallinen tehtävä. Samanaikaisesti luotto nopeuttaa tämän ristiriidan väkivaltaisia purkauksia, kriisejä, ja siten voimistaa vanhan tuotantotavan hajoamisen aineksia. Luottojärjestelmälle ominainen kaksinainen luonne, kun se toisaalta kehittää kapitalistisen tuotannon liikkeelle-panevan voiman, rikastumisen vieraan työn riistolla, paljaimmaksi ja valtavimmaksi peli- ja huijausjärjestelmäksi sekä rajoittaa yhteiskunnallista rikkautta riistävien harvojen lukumäärää yhä enemmän; kun se toisaalta muodostaa siirtymämuodon uuteen tuotantotapaan; juuri tämä kaksinaisuus antaa luoton pääjulistajille Lawsta Isaak Péreiren huijarin ja profeetan sekoituksen miellyttävän luonteen. (Marx 1976, 437–438).⁷

Lainauksessa näkyy hyvin selvästi, että Marxilta itseltään on vaikea löytää tukea ”marxismissa” suositulle ajatukselle, että Marxille luotto ja rahoituskysymykset kuuluvat pelkästään kierron piiriin.⁸ Toisin sanoen ne eivät ole tuotannon loisia, terveen kapitalismin parasiitteja. Luototus ja

rahoitus voivat ohjata ja komentaa tuotantoa, ne voivat pakottaa määrittelemään uudelleen riiston tasoa ohjaamalla uusiin tuotannon järjestämisen ja työvoiman käytön muotoihin (vaatimalla esimerkiksi sijoituksille korkeamman tuoton).⁹ Kapitalismin kehityksessä olennaista on likviditeetti, raha ja pääsy ”käteiseen” rahaan sekä luotto. Likviditeetti on nykyisessä finanssitaloudessa olennaisempaa kuin ”harkittu” pitkän tähtäimen suunnittelu. Rahapolitiikan finanssivetoistuminen on siksi ”vallankumous ylhäältä”, kuten Christian Marazzi (2006) sanoo. Luennollaan Goodenough Collegessa Marazzi sanoi, että ”arvon mittaaminen on ennen kaikkea kysymyksen asettamista arvon kriisistä. Arvonmuodostusprosessin mittayksikkö on kriisi, kriisi kautta paljastuu riiston mekanismi, ja kriisi asettaa vapautumisen materiaaliset edellytykset [...] kysymys arvosta ja kysymys mitasta finanssivetoistumisen prosessissa löytyy aina työn luonteen muutoksen prosesseista”.

Kapitalismille jatkuvasti toistuva ongelma, jonka kanssa se ja rahanomistaja ovat päivittäin tekemisissä, on lisätyön anastaminen elävästä työstä eli lisäarvon hankkiminen. Kapitalismia on luettava siksi juuri lisätyön anastamisen näkökulmasta. Samoin ”vallankumous ylhäältä” on aina ymmärrettävä tuotantoprosessin, työn järjestämisen ja sen ongelmien näkökulmasta.

Marxille nykyaikaisen talouden kriisin keskiössä on tuotannon ja rahoituksen (”finanssipääoman”) välinen ristiriita. Tämä ristiriita on samalla koko kapitalistisen kehityksen ehto, jota ilman kapitalismi menettäisi kokonaan dynamiikkansa ja voimansa. Luotto on Marxille kapitalismin kehityksen polttoaine, koska se antaa kasatun lisäarvon – toimettomien kapitalistien säästöt – toimelioiden ja rahattomien kapitalistien käyttöön. Luotto tekee mahdolliseksi yhteiskunnallisten resurssien, yhteiskunnan kykyjen kokonaisvaltaisen käytön. Miksi rahoitus toimii kuitenkin samalla ylituotannon syynä? Kuten Marazzi 1970-luvulla kirjoittamassaan artikkelissa sanoo, ”vastausta kysymykseen ei voida antaa staattisin termein, koska luotto on keino ylittää esteet, joita tuottava pääoma toistuvasti kohtaa toiminnassaan. Luotto on siten telakka, jolla kapitalistit tekevät yhteistyötä raivatakseen tieltään matkallaan kohtaamansa esteet, se on sitä, mikä auttaa kapitalistia, joka on tekemisissä työläisten kamppailuiden aiheuttamien ongelmien kanssa” (Marazzi 2010, 233).

Toisin sanoen luoton avulla kapitalistit toimivat yhdessä säilyttääkseen ja vahvistaakseen komentoaan. Luotto on siten pääoman

yhteiskunnallistumisen ja pääomien yhteistyön, kollektiivisen kapitalistin – jos niin halutaan – luomisen keskeinen väline. Tietenkään se, että luoton avulla pääoma kykenee ylittämään luokkataistelun ja työläisten asettamat barrikadit, ei takaa työn pysyvää kontrollia. Kapitalistien yhteen liittyminen rahoituksessa on peräisin yrityksestä päästä eroon työläisten vastarinnasta organisoimalla tuotanto uudelleen, ottamalla käyttöön uusia koneita ja ulottamalla pääoma kaikkialle yhteiskuntaan. Siksi luotto on aina uusien luokkavastakohtaisuuksien paikalla (ja siksi Marxin ”valtioteoria” on luetta-*issa Louis Bonaparten Brumairekuusta ja Grundrissen* alusta uudentyyppisen hallinnan analyysinä).

Miksi arvolain kriisi?

Hyvin kaavamaisesti esitettynä: kapitalismia on tuotannon rahatalous, jonka ehtona on ”Raha – Tavara (tuotanto) – Raha”-kierron alussa määrittely mittayksikön ykseys. Sijoitan rahaa tuotantoon, yrittäjänä hankin tällä rahalla raaka-aineet ja koneet ja pakotan töihin ne, joilla ei ole pääsyä rahaan muuta kautta, ja lopuksi realisoin samalla rahalla markkinoilla tuotteen ja maksan palkan, mahdolliset korot ja niin edelleen ja saan voiton. Periaatteessa raha on onnistuttava muuntamaan takaisin rahaksi. Tämän alussa investoitavan rahan ja lopulta ansaitun lisärahan välillä on varsin hauras yhteys eikä mikään takaa, että investointi tuottaa yhtään mitään (varaston arvo ostettaessa voi olla iso, mutta realisoitaessa olematon, kuten yrittämisen riskiä korostavat muistuttavat toistuvasti).

Toisin sanoen suhde työn arvon, joka perinteisesti voidaan mitata työpäivällä vietetyn ajan avulla ja odotettavissa olevien voittojen – jotka rahoittajaa kiinnostavat – välillä on hyvin hauras. Voitot jollain tavoin määrittellen luottolaitoksen luovuttaessa yrittäjälle tämän hallittavaksi annetun rahasumman. Vaikka tällä rahasummalla ei ole käytännössä mitään vastavuutta reaaliarallisuutena, se kuitenkin toimii todellisena komentovälinä suhteessa työvoimaan ja lupauksena varallisuudesta, jonka kapitalisti realisoi omaisuudekseen tuotantoprosessissa. Tästä problematiikasta lähtee se, mitä operaistisessa puheessa nimitetään ”arvolain kriisiksi”.¹⁰

Arvolain kriisistä puhuminen oli tietenkin skandaali. Puoluekommunismi ja sitä lähellä olevat marxismin haarat olivat keskittyneet toistamaan,

että arvo perustuu objektiivisesti tuotantoprosessissa käytetylle työajalle, tuotantoprosessi tapahtuu tehtaassa ja työläinen on mieluummin mies...

Arvolain kriisi ja kysymys arvoteorian pätevyydestä ei operaisteille ollut kysymys lain universaalista pätevyydestä tai pätemättömyydestä, vaan se oli kiinni kapitalismin historiallisissa muutoksissa eikä se merkinnyt luokkataistelun hylkäämistä. Päinvastoin, arvoteoria nähtiin työväenluokan saavutuksena, koska se oli antanut mahdollisuuden mitata tarkasti kapitalistista riistoa ja tehnyt myös riiston sabotoinnin ja kamppailun sitä vastaan mahdolliseksi, esimerkiksi kysymyksenä työajan pituudesta. Toisaalta heti kun kapitalisti kykeni kyseenalaistamaan työajan mittayksikkönä käynnistäessään ”vallankumouksen ylhäältä”, tilanne muuttui ja muutoksen myötä oli määriteltävä uudelleen konfliktin tila ja muodot. Toisin sanoen työaikaan sidottu arvon käsite kyseenalaistetaan tavassa, jolla raha suunnataan tuotantoon.

Arvolakia ei näin ollen aja kriisiin pelkästään työläisten kamppailu (haluttomuus luovuttaa lisätyötä, haluttomuus tehdä työtä kapitalistille ja pyrkimys ottaa tuotantovälineet haltuun ja työskennellä vain itseään varten, so. autonomia ja kommunismi), vaan sen voi tehdä myös kapitalistinen organisaatio tai kapitalistien yhteenliittymä (Marxin mainitsema luottojärjestelmä), se miten kapitalistien yhteenliittymä reagoi elävän työn syrjäyttämiseen tuotannon sisällä (uudet koneet, työn järjestäminen, tuottavan ja uusintavan työn suhde). Nämä uudet analyysit ja tulkinnat kohdistivat huomion tehtaan ulkopuolelle, niihin tapoihin, joilla tuotantoa järjestettiin, uusiin työn muotoihin, uusiin koneisiin ja laitteisiin. Tätä kautta päästäisiin organisoimaan uusia konflikteja, kamppailemaan pääomaa vastaan. Perspektiivinä oli nyt ”diffuusi tehdas”, ”yhteiskuntatyöläinen” ja nykyään ”metropoli”. Oleelliseksi muutosten ymmärtämisen kannalta tuli talouden finanssivetoistumiseen kulminoituvan uuden kapitalistisen komennon analyysi.

Viitteet

- 1) Arvoteorian kritiikki tai arvoteorian hylkääminen Marxiin tukeutumalla ei ole pelkästään operaismolle luonteenomaista. Robert Kurzin *Wertkritik* näkee arvon sosiaalisena muotona, joka ei tunnusta ja tunnista tavaroiden todellista hyödyllisyyttä tarkastellessaan pelkästään niihin sisältyvän abstraktin työn määrää ajassa mitattavana inhimillisen energian kuluttamisena. Kurzin mukaan tavara, arvo, raha ja abstrakti työ eivät ole ikuisia kategorioita, joiden käytöstä ja hallinnasta voitaisiin vain kinastella mutta joita ei voisi kumota, kuten porvarilliset taloustieteilijät ja suurin osa marxisteista kuvittelevat, vaan nämä kategoriat ovat sidoksissa kapitalismiin. (Kurz 1991.) Ranskalainen regulaatiokoulukunta puolestaan hylkää Marxin substantialistisen arvoteorian ja korvaa sen institutionalistisella käsityksellä rahasta. Esimerkiksi André Orléanin (2011) mukaan kaikki arvoteoriat ovat virheellisiä: sekä arvoteoriat, jotka ajattelevat arvoa työn kautta että ne, jotka ajattelevat arvoa hyödyn kautta. Nämä näennäisesti toisilleen vastakkaiset tavat käsittää arvo ovat Orléanin mukaan peräisin samasta substantialistisesta käsityksestä, joka tekee arvon riippuvaiseksi vaihdettaville objekteille ominaisista kvaliteeteista: yhtäältä työstä, toisaalta hyödystä. Orléanin teesi on, että ”markkina-arvo ei ole substanssi [...] joka on olemassa ennen vaihtoa. Sitä on ennen muuta tarkasteltava markkinasuhteiden luojana *sui generis*, markkinasuhteiden, joiden kautta talouden piiri saavuttaa muista yhteiskunnallisista toimista erillisen, itsenäisen olemassaolon” (Orléan 2011, 12).
- 2) Kirjeet Engelsille 24.08 1867 & 8.01.1868 (Marx 1976)
- 3) New York Tribuneen kirjoitetut *Crédit Mobilieria* käsittelevät artikkelit löytyvät osoitteesta <http://marxengels.public-archive.net/en/ME0978en.html>.
- 4) Seuraan tässä Sergio Bolognan perusteellista artikkelia vuodelta 1973, uusintapainos Bologna 2010.
- 5) ”Luokkataistelut Ranskassa vuosina 1848–1850”, teoksessa Marx & Engels 1978, 441–442.

6) Erityinen merkitys oli *Primo maggio* -lehden ”raharyhmällä”, johon kuuluivat muun muassa Lapo Berti, Sergio Bologna, Christian Marazzi, Mario Zanzani, ks. esim. *Moneta, crisi e stato capitalistico*, <http://www.autistici.org/operaisimo/Primo-Maggio/Gli%20opuscoli/Moneta,%20crisi%20e%20Stato%20capitalistico.pdf>.

7) Paradigmaattinen esimerkki on siitä, miten pääoma luoton kautta murtaa tuotannon rajoja ja tunkeutuu uusille alueille on ompelukone. Isaac Merrit Singerin ompelukone mullisti 1800-luvun tuotantoa, mutta sellaisenaan sillä ei olisi ollut mitään asiaa kotiin hintansa vuoksi. Singer keksi ongelmaan ratkaisuksi osamaksun (kokonaishintaan oli piilotettu myös korot ja näin välttyttiin koronkiskonta syyteiltä), siis luoton, jonka avulla hän marssi koneineen kodin keskiöön. Singerin yhtiön historia kehuu häpeämättä, että ompelukone ja moderni naisliike syntyivät samaan aikaan ja yhdessä vapauttamaan naisia kotityöstä. Se ei kuitenkaan kerro juuri mitään siitä, mitä ompelukone varsinaisesti teki. Teollisuudessa ompelukone tehosti työn tuottavuutta, vähensi ammattitaitoisten räätälimestarien tarvetta ja teki samalla räätälin ammattitaidosta helpommin korvattavaa ja auttoi näin siirtymään suurteollisuuteen. Kotona se vähensi vaatteiden tuotantoon käytettyä aikaa, siis tehosti työtä tai kuten Singerillä korostetaan vähensi kotityötä ja antoi mahdollisuuden olla ”enemmän nainen”. Mutta millä hinnalla? Ensinnäkin se sitoi perheet ja naiset tiukemmin rahatalouteen velan kautta. Se pakotti tekemään työtä. Se vähensi tarvetta ulkopuolisen ompelijattaren tai räätälin käyttöön ja näin se rikkoi perinteiset ”ompeluseurat” ja yhteisöt, jotka olivat olleet itsenäisen kommunikaation, tietojen vaihdon ja myös jonkinlaisen poliittisen järjestäytymisen kannalta tärkeitä (esimerkiksi Yhdysvalloissa). Se ”ulkoisti” räätälin työn sisälle perheeseen. Pikemminkin kuin synnytti naisliikkeen, ompelukone tästä näkökulmasta hajotti sitä ja ”yksilöllisti”, teki yksinäiseksi sekä sitoi enemmän oman perheen piiriin. ”Ompeluseurat” jättivät näin periaatteessa tyhjän tilan lehdistölle, medialle (kaavojen välittämislle) ja niiden kautta muodille. Median kautta alkoi enemmän ja enemmän määrittäytyä muoti ja ”naisuus”. Ompelukoneen maksamisen lisäksi täytyi tilata lehtiä, ostaa kangasta, seurata aikaansa. Periaatteessa kaikilla oli mahdollisuus ja heidän täytyi olla muodikkaita, mutta vain kulutuksen kautta. Ks. Marazzi 1998.

8) Olen alustavasti dokumentoinut Marxin näkemyksiä luoton merkityksestä kapitalismin synnylle ja kehitykselle tekstissä ”Karl Marx sosialismin kriitikkona: materiaalia keskusteluun” (Vähämäki 2014),

9) John Law, profeetta tai huijari, halusi luoda pankin, jolla olisi monopoli asema valtiossa hallituksen toimien ja sen kanssa toimivien julkisten yritysten rahoittamiseksi, jotta luotaisiin uusia kaupallisia mahdollisuuksia. Julkinen velka saataisiin näin maksetuksi voitoilla, jotka näiltä uusilta kaupallisilta alueilta saataisiin. Projekti voitaisiin toteuttaa laskemalla liikkeelle osakkeita, painamalla rahaa ja ottamalla julkista velkaa. Tämä innosti ensin suunnattomasti aikakauden monarkkeja (Louis XV) ja lopulta sai aikaan melkoisen paniikin. Jälkikäteen John Law löysi innokkaan ihailijan Josef A. Schumpeterista, joka kirjoitti: "I have always felt in a class by himself". Law oli ensimmäisiä, jotka tajusivat, että kapitalismin hengen ytimessä on käteinen; pääsy rahaan, luottoon; likviditeetti – jos se puuttuu, niin bisnes ei suju.

10) Marx itse oli spekuloinut arvolain romahtamisesta kuuluisassa *general intellect* -passuksessa: Marxin mukaan kapitalismin kehittyessä abstrakti tieto, ensisijaisesti tieteellinen tieto, muuttuu tärkeimmäksi tuotantovoimaksi. Abstrakti tieto syrjäyttää ositellun työn ja monotonisesti toistuvat työsuoritukset, siis teollisuustyön sen perinteisessä muodossa. Muutoksen seurauksena "tuotannon ja rikkauten peruspilarina" ei esiinny enää ihmisen tekemä välitön työ eikä työaika, vaan "yksilön yhteiskunnallinen kehitys" – se, että ihminen on olemassa "yhteiskuntaruumiina" (Marx 1986, 180).

Kirjallisuus

- Balibar, Etienne. 2010. "Gewalt". Violence et pouvoir dans l'histoire de la théorie marxiste. Teoksessa *Violence et civilité. Wellek Library Lectures et autre essais de philosophie politique*. Paris: Galilée.
- Balibar, Etienne. 2011. Union européenne: la révolution par en haut? http://www.liberation.fr/economie/2011/11/21/union-europeenne-la-revolution-par-en-haut_776039.
- Bologna, Sergio. 2010. Moneta e crisi. Marx corrispondente della "New York Daily Tribune" 1856–1857. Artikkelin uusintapainos löytyy teoksesta Sergio Bologna (2013), *Banche e crisi. Dal petrolio al container*. Roma: Derive Approdi. Saatavilla englanniksi osoitteesta <http://www.wildcat-www.de/en/material/cs13bolo.htm>

- Kurz, Robert. 1991. *Der Kollaps der Modernisierung. Vom Zusammenbruch des Kasernensozialismus zur Krise der Weltökonomie*. Frankfurt am Main: Eichborn Verlag.
- Marazzi, Christian. 1998. *E il denaro va. Esodo e rivoluzione dei mercati finanziari*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Marazzi, Christian. 2006. *Pääoma ja kieli*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Marazzi, Christian. 2010. *Il comunismo el capitale*. Verona: ombre corte.
- Marx, Karl ja Engels, Friedrich. 1976. *Kirjeitä*. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl ja Engels, Friedrich. 1978. *Valitut teokset 2*. Suomentaneet Antero Tiusanen ja Olli Perheentupa. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl. 1856. The French crédit mobilier II. New York Tribune 24.6.1856. Saatavilla osoitteessa: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/subject/newspapers/new-york-tribune.htm>
- Marx, Karl. 1974 [1867]. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1: Pääoman tuotantoprosessi*. Suomentanut O. V. Louhivuori, T. Lehén, M. Ryömä. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl. 1976 [1894]. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 3: Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Valmistanut painoon F. Engels. Suomentanut Antero Tiusanen. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl. 1986. *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse"). Osa 1*. Julkaistu ensimmäisen kerran 1941. Suomentanut Antero Tiusanen. Moskova: Edistys.
- Orléan, André. 2011. *L'Empire de la valeur*. Pariisi: Seuil.
- Vähämäki, Jussi. 2014. Karl Marx sosialismin kriitikkona. Materiaalia keskusteluun. *Revalvaatio*. <http://www.revalvaatio.org/wp/karl-marx-sosialismin-kriitikkona-materiaalia-keskusteluun-1/>